

Norbert Mendecki

Stela króla Meszy

Collectanea Theologica 57/2, 39-48

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ks. NORBERT MENDECKI, WIEDEŃ

STELA KRÓLA MESZY

Misjonarz Klein znalazł w r. 1868 niedaleko od Dibanu (wschodnia część Zajordanii) czarną bazaltową stelę o wymiarach 110 cm wysokości i 60—68 cm szerokości z napisem w języku moabickim¹. Ch. Clermont-Ganneau sporządził z niej kopię w r. 1869, na krótko przed jej zniszczeniem przez Beduinów. Z dwóch dużych części i osiemnastu kawałków sporządzono na powrót stelę, która obecnie znajduje się w paryskim Luwrze razem z kopią². Stela zawiera napis 34-wierszowy w języku moabickim, który pokrewny jest językowi hebrajskiemu³. Napis zaopatrzony jest w punkty jako łączniki wyrazowe oraz w przecinki zdaniowe, względnie myślowe. Epigraf pochodzi od króla moabickiego Meszy, znanego w Starym Testamencie (por. 2 Krl 3,4 nn), któremu udało się zrzucić jarzmo Królestwa Północnego i który przyłączył część terytorium należącego do pokolenia Gad do własnego państwa. Król ten postawił stelę z epigrafem ok. 830 przed Chr. na Akropolu Qeriho w miejscowości Diban, z okazji wzniesienia świątyni dla boga Kamosza, jako dowód wdzięczności za uwolnienie z jarzama obcego.

Niniejsze tłumaczenie epigrafu steli Meszy zostało dokonane w oparciu o teksty KAI nr 181 (por. bibliografia nr 20) oraz K. Galling, *Textbuch zur Geschichte Israels* (bibliografia nr 23). Uwzględniono także następującą bibliografię:

1. M. Lidzbarski, *Ephemeris für semitische Epigraphik*, t. I, Gießen 1900—1902, 1—10.
2. E. König, *Die Zahl vierzig und Verwandtes*, ZDMG 61(1907) 913—917.
3. G. Horsfield — L. H. Vincent, *Une stèle égypto-moabite Balou'a*, RB 41(1932) 417—444.
4. K. Galling, *Textbuch zur Geschichte Israels*, Tübingen 1950, nr 24, str. 47—49.
5. G. von Rad, *Der heilige Krieg im alten Israel*, Göttingen² 1952.
6. F. M. Cross — D. N. Freedman, *Early Hebrew Orthography* (AOS 36), New Haven 1952.

¹ Por. KAI (bibliografia nr 20) nr 181, s. 168—179, zwłaszcza 168.

² Fragmenty drugiego epigrafu Meszy znaleziono w Kerak, por. W. L. Reed — F. V. Winnet (bibliografia nr 18), 1—9; D. N. Freedmann (bibliografia nr 19), 50—51.

³ Por. dla przykładu *wcw consecutivum*, zdania względne z 'aszser. Różnice występują między innymi w słownictwie oraz w końcówkach żeńskich i końcówkach liczby mnogiej. Odnośnie do gramatyki języka moabickiego por. A. H. van Zyl (bibliografia nr 14), 161—189; S. Segert (bibliografia nr 16), 197—267; F. M. Cross — D. N. Freedman (bibliografia nr 6), 35—44.

7. A. Alt, *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, t. I, München 1953.
8. A. D. Tushingham, *Excavations at Dibon in Moab, 1952—1953*, BASOR z. 133, 1954, 6—26.
9. W. H. Morton, *Report of the Director of the School in Jerusalem*, BASOR z. 140, 1955, 4—7.
10. H. Donner, *Neue Quellen zur Geschichte des Staates Moab in der zweiten Hälfte des 8. Jahrh. v. Chr.*, MIO 5(1957) 153—184.
11. H. Strąkowski, art. *Massebah*, PEB II, Poznań 1959, 64.
12. L. Stefaniak, art. *Moab*, PEB II, Poznań 1959, 103—104.
13. A. Jankowski, art. *Bóg*, PEB I, Poznań 1959, 195—201.
14. A. H. van Zyl, *The Moabites* (Pretoria Oriental Series 3), Leiden 1960.
15. K. H. Bernhardt, *Beobachtungen zur Identifizierung moabitischer Ortslagen*, ZDPV 76(1960) 136—153.
16. S. Segert, *Die Sprache der moabitischen Königsinschrift*, ArOr 29(1961) 197—267.
17. A. Kuschke, *Das Deutsche Evangelische Institut für Altertumswissenschaft des Heiligen Landes. Lehrkursus 1964*, ZDPV 77(1961) 1—37, szczeg. 24—31.
18. W. L. Reed — F. V. Winnet, *A Fragment of an Early Moabite Inscription from Kerak*, BASOR z. 172, 1963, 1—9.
19. D. N. Freedman, *A Second Mesha Inscription*, BASOR z. 175, 1964, 50—51.
20. H. Donner — W. Rölling, *Kanaanäische und aramäische Inschriften*, t. II, Wiesbaden 1964, nr 181, s. 168—179, skrót KAI.
21. G. Wallis, *Die vierzig Jahre der achten Zeile der Mesa-Inschrift*, ZDPV 81, 1956, 180—186.
22. A. van den Born, art. *Omri*, w: *Bibel-Lexikon*, Einsiedeln² 1963, 1262.
23. K. Gallig, *Textbuch zur Geschichte Israels*, Tübingen² 1968, nr 21, s. 51—53.
24. W. Beyerlin, *Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament* (Grundrisse zum Alten Testament 1), Göttingen 1975, 253—257. Epigraf Meszy przetłumaczył E. Lipiński, w tekście cytowany jako E. Lipiński.

Wykaz skrótów:

AOS	= American Oriental Series
ArOr	= Archiv Orientalni
BASOR	= Bulletin of the American Schools of Oriental Research
KAI	= <i>Kanaanäische und aramäische Inschriften</i> (por. bibliografia nr 20).
MIO	= Mitteilungen des Instituts für Orientforschung
PEB	= Podręczna Encyklopedia Biblijna
RB	= Revue biblique internationale
ZDMG	= Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft
ZDPV	= Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins

Tekst steli Meszy brzmi:

- 1 Ja (jestem) Mesza, syn Kamosz (jatt), król Moabu, D-
- 2 ibonita. Mój ojciec był królem Moabu przez trzydzieści lat a ja zostałem królem
- 3 po moim ojcu. I ja wzniosłem tę wyżynę dla Kamosza w Qeriho jako znak
- 4 ratunku, ponieważ on uratował mnie od wszystkich moich cie-

- mieźców i pozwolił mi triumfować ponad wszystkimi moimi wrogami. Omr-
- 5 i był królem Izraela i uciskał Moab długi czas, ponieważ Kamosz gniewał się na swój kraj.
- 6 I jego syn był jego następcą i on także powiedział: „Będę ciemiężył Moab!” Za moich dni mówił on
- 7 a ja triumfowałem ponad nim i ponad jego domem. I „Izrael został unicestwiony, unicestwiony na zawsze”. Omri zawładnął całą zie-
- 8 mię Mahdeba i on mieszkał w niej za jego dni i połowy dni jego syna, czterdzieści lat, ale mieszkał
- 9 Kamosz w niej za moich dni. I ja wybudowałem Beal-Meon i uczyniłem cysternę tam i wybudowałem
- 10 Kirjathon. I ludzie z Gad mieszkali od dawien dawna w kraju Ataroth. I wybudował dla siebie król i-
- 11 zraelski Ataroth. A ja walczyłem przeciwko miastu i zdobyłem je. I ja wyniszczyłem cały naród
- 12 miasto jako ofiarę dla Kamosza i Moabu. I ja przyniosłem stamtąd ołtarz... DWD, i ja przy-
- 13 ciągnąłem go przed Kamosza w Qerejoth. I pozwoliłem tam mieszkać ludziom Saronu i ludziom
- 14 z MHRT. I Kamosz powiedział do mnie: „Idź, dobywaj Nebo (w walce) przeciwko Izraelitom!”. I ja
- 15 poszedłem nocą i walczyłem przeciwko niemu od początku dnia aż do południa. I zdo-
- 16 byłem i zabiłem wszystkich: 7 000 mężczyzn razem z innymi mieszkańcami i kobiety razem z innymi mieszkań-
- 17 kami i niewolnicami, ponieważ poświęciłem ich Asztar-Kamosz. I ja wziąłem stamtąd narzę-
- 18 dzia Jahwe i zaniósłem je przed Kamosz. I król izraelski wybudował
- 19 Jahas i mieszkał tam podczas walki ze mną. Ale Kamosz przepędził go przede mną
- 20 a ja wziąłem 200 mężczyzn z Moabu, tych najdzielniejszych i zaprowadziłem ich do Jahazu i zdobyłem je
- 21 aby je przyłączyć do Dibonu. I ja wybudowałem Qeriho: mury parków i mury

- 22 Akropolu. I ja wybudowałem jego bramy i ja wybudowałem jego wieże. I
- 23 ja wybudowałem zamek królewski i ja zrobiłem umocnienie dla zbiorni/ka na wo/dę w środku
- 24 miasta. Ponieważ w środku miasta nie było żadnej cysterny — w Qeriho, powiedziałem do całego narodu: „Zróbcie
- 25 sobie cysternę, każdy jeden w swoim domu!”. I ja kazałem wykopać doły dla Qeriho przez więźniów
- 26 izraelskich. I ja wybudowałem 'Aro'er i ja zrobiłem drogę przy Arnon.
- 27 I ja wybudowałem Beth-Bamoth, ponieważ był zburzony. I ja wybudowałem Beser, ponieważ leżał ruiną
- 28 (z pomocą) 50 mężczyzn z Dibonu, ponieważ Dibon należy do mnie. I ja rządzi-
- 29 łem ze stu (naczelnikami) w miastach, które przyłączyłem do kraju. I ja wybudowa-
- 30 łem (Mahde) ba i Beth-Diblathon i Beth-Beal-Meon i postawiłem tam (paste-
- 31 rzy) wielkiej trzody i małej trzody w kraju. (Co się tyczy) Hawronan i mieszkał w nim dom...
- 32 I Kamosz powiedział do mnie: Zejdź w dół i walcz przeciwko Hawronan!”. I zszedłem... (w dół
- 33 i walczyłem przeciwko miastu i zdobyłem je i) Kamosz (mieszkał) w nim za moich dni. I... stąd

1 „Mesza” — Stary Testament wymienia imię króla moabickiego Meszy (2 Krl 3, 4), który żył w 9 w. przed Chr. Według w. 8 udało mu się zrzucić czterdziestoletnie jarzmo izraelskie i rozszerzyć granice królestwa po śmierci Achaba. W czasie walk z koalicją Izrael—Juda—Edom poniósł wielkie straty (2 Krl 3, 6 nn). W późniejszym okresie podbił Edom (Am 2, 1—3). Koalicja z Ammonem przeciwko Judzie nie powiodła się (2 Krn 20, 22 n). Po jego śmierci król izraelski Jehu podbił część kraju na południu od rzeki Arnon.

„Kamosz (jatt)” — ojciec Meszy. Za jego rządów król izraelski Omri rozciągnął granicę aż do rzeki Arnon, a on sam musiał płacić wysoki trybut (por. 2 Krl 3, 4). Dlatego w. 5 mówi, że „Kamosz gniewał się na swój kraj”.

„Moab” — kraina położona na wschód od Morza Martwego (por. L. Stefan i a k, dz. cyt., 103—104). Północną granicę stanowiła

najczęściej rzeka Arnon (Sel el-Mogib), południową rzeka Zared (Wadi el-Hesa), wschodnią pustynia arabska. Według N. Glueck (KAI, s. 170) kraj zamieszkany był w epoce kamiennej oraz w okresie wczesnego brązu do ok. r. 1900 przed Chr. oraz w późniejszym okresie po kilkuwiekowej przerwie. Według Starego Testamentu przodkami Moabitów byli tzw. Emici (Pwt 2, 10 n; por. też 20—23; Lb 13, 28—33), którzy przywędrowali prawdopodobnie z zachodu (A. Alt, *dz. cyt.*, 203—215) i osiedlili się w 13 albo w 12 w. w Palestynie. W walkach z Asyryjczykami (por. H. Donner, *dz. cyt.*, 155 nn) spotkał ich ten sam los, co państwo judejskie. W r. 582 Nebukadnezar zdobył Moab i wprowadził jego mieszkańców do Babilonii (por. Józef Flawiusz, *Ant.* X, 181).

1/2 „Dibonita” — miasto Diban (hebr. Dibon) położone jest 15 km na wschód od Morza Martwego i nieco na północ od rzeki Arnon. Dwa wzgórza miasta były fortecami warownymi (por. A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 187).

3 „tę wyżynę” — *bmt*, hebr. *bamah*, l. m. *bamot*. KAI, s. 168 ma „(świątynie) wyżynną” (*Höhen/Heiligtum/*). Podobną wyżynę wznosił Salomon w pobliżu Jerozolimy dla Kamosza (por. 1 Krl 11, 7. 33; 2 Krl 23, 13). Na wyżynie tej znajdował się kamień (*massebah*) albo budowla (por. H. Strąkowski, *dz. cyt.*, 64). Wykopaliska archeologiczne na tym miejscu, gdzie znaleziono stelę nie przyniosły rezultatu (por. A. D. Tushingham, *dz. cyt.*, 6—25), jedynie znaleziono na wierzchołku wzgórza resztki budynku z ołtarzem kadzielnym (por. W. H. Morton, *dz. cyt.*, 6).

„dla Kamosza” — w Starym Testamencie nazwany „Kemoszem”, LXX Chamos, w tekstach klinowych „Kamuszu”. Był on głównym bogiem Moabitów. Na monetach z Diban znajdujemy jakąś uzbrojoną postać pomiędzy dwoma pochodniami. Prawdopodobnie chodzi tutaj o Kamosza. Czy stela z Balu’a przedstawia Kamosza, nie jest rzeczą pewną (por. G. Horsfield — L. H. Vincent, *dz. cyt.*, 417nn; A. Alt, *dz. cyt.*, 208nn). Przypuszcza się, że Kamosz był bogiem wojny (por. w. 14—15, 19, 32, oraz A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 180—183, 196nn).

„Qeriho” — część miasta Diban, wybudowana przez Meszę i przez niego odbudowana (w. 21). Prawdopodobnie Iz 15, 2 nawiązuje do tej nazwy (*qarrah* = łysina). Brzmienie „Qeriho” osiąga się poprzez analogię do nazwy „Jerycho” (Jericho), (por. też Szilo).

3/4 „znak ratunku” — według KAI, s. 168 na podstawie Wj 17, 15. Inaczej tłumaczy M. Lidzbarski, *dz. cyt.*, I, 4 — „z libacją” (*mit einem Trankopfer*). Jeszcze inaczej E. Lipiński, *dz. cyt.*, 255 — „zwycięsko” (*sielgreich*).

- 4 „triumfować ponad wszystkimi moimi wrogami” — por. w. 7 oraz Ps 59, 11; 118, 7; dosłownie: „patrzeć z góry na mych wrogów”.
- „Omri był królem Izraela” — por. 1 Krl 16, 16nn. Omri panował w Izraelu w latach 878/877—871. Jego nazwisko zdradza obce pochodzenie, prawdopodobnie arabskie (por. A. van den Born, dz. cyt. 1262). Omriemu udało się założyć dynastię, trwającą krótki czas (Omri — syn Achab /zob. w. 8/ — Ochozjasz i Joram).
- 5 „ponieważ Kamosz gniewał się na swój kraj” — w czasie ucisku manifestuje się gniew boży, por. Sdz 2, 14; 3, 8; 10, 7n; Ps 106, 40—42 i inne (E. Lipiński, dz. cyt., 255).
- 6 „i jego syn był jego następcą” — por. 1 Krl 16, 28nn; 22, 52nn; 2 Krl 1, 1; 3, 1nn (E. Lipiński, dz. cyt., 256, przypis 51). „mówił on” — E. Lipiński, dz. cyt., 256 ma „Ka/mosz!”.
- 7 „a ja triumfowałem ponad nim” — chodzi o upadek dynastii Omri-dów w r. 841 przed Chr. (E. Lipiński, dz. cyt., 256, przypis 52). KAI, s. 173 ma w r. 845 przed Chr.
- 6/7/8 polepszenie trudnej sytuacji Moabitów rozumiane jest jako ustanie gniewu Bożego, por. Sdz 2, 16; 3, 9nn; 10, 10nn; Ps 106, 43 i inne (E. Lipiński, dz. cyt., 255).
- 8 „Mahdeba” — hebr. Mejdeba, LXX Majdaba (dzisiaj Mădeba). Według Joz 13, 9. 16 Mahdeba należała do pokolenia Rubena. Miejscowość ta leży 8 km na południe od Cheszbonu (por. Lb 21, 30; Iz 15, 2; 1 Krn 19, 7). W okresie bizantyjskim odgrywała wielką rolę. Mahdeba została przyłączona do królestwa izraelskiego przez króla Omriego, zdobyta na nowo przez Meszę (w. 30) — por. KAI, s. 173.
- „czterdzieści lat” — Mahdeba była w rękach izraelskich przez cały okres panowania króla Omriego oraz przez połowę lat panowania jego syna Achaba, to jest przez 40 lat. Czy owa liczba zgadza się z danymi Starego Testamentu? Omri panował 12 lat (1 Krl 16, 23), jego syn Achab 22 lata (1 Krl 16, 29), z kolei jego syn Ochozjasz 2 lata (1 Krl 22, 52), a jego brat Joram 12 lat (2 Krl 3, 1). Lata panowania króla Omriego (12) oraz połowa lat panowania Achaba (11) dają w sumie liczbę 23, a nie 40. Por. inne próby korektury tekstu („jego synów”, „jego wnuków”) w KAI, s. 174. Liczba 40 oznacza u Żydów okres ciężkich czasów i postu (por. E. König, dz. cyt., 913—917). Dlatego też możemy przyjąć, że liczba 40 w naszym tekście oznacza okres ciężkich czasów, trwający za panowania króla Omriego i częściowo za panowania jego synów. W. 6 zakłada, że już w końcowych latach panowania Achaba rozpoczęły się ruchy wolnościowe w Moabie. Dlatego też doszło wkrótce do koalicji Joram (Izrael) — Jozafat (Juda) przeciwko Moabitom (2 Krl 3). Mesza wytrzymał napór.

koalicji i dożył nawet czasów upadku dynastii Omridów (w. 7). Na temat w. 8 por. G. Wallis, *dz. cyt.*, 180—186.

- 9 „Baal-Meon” — por. „Beth-Baal-Meon” w w. 30, a także Joz 13, 17. Formę krótszą „Baal-Meon” spotykamy też w Starym Testamencie (por. Lb 32, 38; 1 Krn 5, 8; Ez 25, 9), a także „Beth-Meon” (Lb 32, 3). Dzisiaj nazywa się ta miejscowość Ma'in i leży 8 km na południowym zachodzie od Madeby (A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 87).
- 10 „Kirjathon” — hebr. Kirjatajim, por. Lb 32, 37; Jr 48, 1. 23 i inne. Miejscowość ta nazywa się obecnie Hirbet el-Qureje i leży w odległości 10 km od Madeby, por. A. Kusckke, *dz. cyt.*, 24—31.
- „ludzie z Gad” — tzn. z pokolenia Gad (= Gadyci), zamieszkujący okolice Dibanu, por. Lb 32, 34.
- 11 „Ataroth” — dosłownie „stada trzody”, miejscowość wymieniona w Lb 32, 3. 34; dzisiaj Hirbet 'Atarus, leżący 15 km na północny zachód od Dibanu, por. A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 83n; 138.
- 12 „miasto” — qr, dosłownie „mur” (hebr. *qir*).
- „jako ofiarę” — *rjt*. E. Lipiński, *dz. cyt.*, 256 ma „jako ofiarę pokutną”. G. Ryckmans wspólnie z H. Grimme wymienia trzy północnomiejskie epigrafy, w których znajduje się słówko „rytm”, oznaczające „ofiarę pokutną” (*offrande pénitentielle*), według KAI, s. 175. Por. arabskie *rawijjat* (*obligation* — obowiązek, zobowiązanie). Stąd niniejsze tłumaczenie uwzględnia ów termin. Inne derywaty, np. *r'h* = widzieć, *rw'h* = nasycić, por. KAI, s. 175.
- „ołtarz... DWD” — pełne znaczenie tych słów jest dotychczas nieznané. *'ar'al* przetłumaczyć można jako „palenisko ołtarza”. Podobnych ołtarzy używali zarówno Izraelici, jak i Moabici, por. resztki stojaka kadzielnego znalezione w Dibanie (W. H. Morton, *dz. cyt.* 6). „DWD” — czy chodzi tutaj o jakiegoś boga? E. Segert, *dz. cyt.*, 241 przypuszcza, że jest to tytuł nadany bogu w rodzaju „umiłowany”, por. Iz 5, 1.
- 13 „Qerejoth” — w Starym Testamencie Qerijot (por. Am 2, 2; Jr 48, 24); obecnie Qurejat 'Alejan, miejscowość położona ok. 10 km na północny wschód od Dibanu nad Wadi el-Butm, por. K. H. Bernhardt, *dz. cyt.*, 138nn.
- 13/14 „ludziom Saronu i ludziom z MHRT” — obydwie miejscowości albo okręgi nie znane w Starym Testamencie. „MHRT” — E. Lipiński, *dz. cyt.*, 256 wokalizuje „Macharot”.
- 14 „I Kamosz powiedział do mnie” — (por. w. 32) — podobne zwro-

- ty znajdują się w Starym Testamencie (Sdz 7, 9; 1 Sm 23, 4. 11; 2 Sm 2, 1; 1 Krl 19, 15. 20 i inne), por. KAI, s. 176.
- „Nebo” — hebr. „Nebo” (por. Lb 32, 3. 38; Iz 15, 2; Jr 48, 1. 22; 1 Krn 5, 8) lokalizuje się prawdopodobnie w Hirbet el-Mahajit, ok. 10 km na południowy zachód od Cheszbonu, KAI, s. 176.
- 15 „od początku dnia aż do południa” — dosłownie „od zabyśnięcia jutrzeńki porannej...” (por. Iz 58, 8). Język hebrajski używa w tym zwrocie czasownika *'alah* (por. 1 Sm 9, 26 i inne), KAI, s. 176.
- 16/17 „razem z innymi mieszkańcami... razem z innymi mieszkankami” — *grn* odpowiada raczej hebr. *ger* = obcy, por. S. Segert, *dz. cyt.*, 240
- 17 „i niewolnicami” — por. Sdz 5, 30, S. Segert, *dz. cyt.*, 244.
- „Asztar--Kamosz” — tutaj mamy najstarsze świadectwo na kombinację dwóch bogów. Nie wiemy, czy „Asztar” był bóstwem męskim, czy żeńskim. *'sztrt* była znaną boginią, mającą w południowej Arabii i w Ugarit odpowiednik w męskim bogu *'ttr*. Za identyfikacją „Asztar” z *'sztrt* opowiada się, między innymi A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 195n.
- „poświęciłem ich” — chodzi tutaj o tzw. *cherem* (kłątwę), pojęcie znane w Starym Testamencie: przekazanie zdobyczy Bogu (por. w. 11n oraz Pwt 7, 2; 20, 17; Joz 7; 8, 2 i inne), G. von Rad, *dz. cyt.*, 13nn.
- 17/18 „narzędzia” korektura prawdopodobna, por. Iz 52, 11, KAI, s. 177.
- 18 „Jahwe” — imię własne Boga Izraela, por. A. Jankowski, *dz. cyt.*, 196.
- 19 „Jahas” — miejscowość znana w Starym Testamencie (Iz 15, 4; Jr 48, 34; a także Jahsa/h/ w Joz 13, 18 i inne). Identyfikacja prawdopodobna z Hirbet Iskander nad Wadi el-Wale, por. K. H. Bernhardt, *dz. cyt.*, 155nn; inaczej A. H. van Zyl, *dz. cyt.*, 80n.
- „Kamosz przepędził go” — chodzi tutaj o zdobycie miasta Jahas przez Meszę, najprawdopodobniej na początku jego rządów. Zdobyćcia dokonał specjalny oddział wojskowy („ci najdzielniejsi” w. 20) króla Meszy, por. A. Kusckke, *dz. cyt.*, 29nn.
- 20 „tych najdzielniejszych” — *rsz*, hebr. *rosz* przetłumaczyć można jako „oddział”, „hufiec” (por. Sdz 7, 16. 20; 9, 34 i inne) albo jako „dowódca”, „naczelnik”, (por. 1 Krl 8, 1; Pwt 1, 15). Mniejsze prawdopodobieństwo ma propozycja Praetoriusa i Lidzbarskiego: *rosz* = biedak, KAI, s. 177.
- 22 „Akropol” — hebr. *ofel*, wzgórze obronne wewnątrz miasta; por

- .wzgórze świątynne w Jerozolimie (Iz 32, 14; Ne 3, 26n i inne) i w Samarii (2 Krl 5, 24), KAI, s. 177.
- 23 „umocnienia” — *klaj* przetłumaczyć możemy w dwojaki sposób: albo jako „grobla, tama” (hebr. *kla* = powstrzymywać), albo „obydwa” (hebr. *kilajim* = podwójny), ugar. *klat ydh* „jego obydwie ręce”, arab. *kila'*, KAI, s. 177—178.
- 24 „cysterna” — *br*, hebr. *bor*.
- 25 „kazałem wykopać doły” — *krtj* i *mkrtt*, od *krh* = kopać (por. Rdz 26, 25; Wj 21, 33; Lb 21, 18, KAI, s. 178).
- 26 „Aro'er” — por. Pwt 2, 36; 4, 48; Joz 12, 2 i inne. Miejscowość położona jest według Pwt 3, 12 na południu od Dibanu, nad brzegiem rzeki Arnon. Dzisiejszy Hirbet 'Ara'ir. W zachodniej części tej miejscowości leżą ruiny moabickiego miasta, A. H. van Zyl, dz. cyt., 76n.
- „przy Arnon” — to jest wzdłuż rzeki Arnon, S. Segert, dz. cyt., 229.
- 27 „Beth-Bamoth” — identyfikacja z Bamoth (Lb 21, 19n) i z Bamoth-Baal (Lb 22, 41; Joz 13, 17). Lokalizacja prawdopodobna w Hirbet el-Quezije, A. H. van Zyl, dz. cyt., 52.
- „Beser” — por. Joz 21, 36; 1 Krn 6, 63 i inne. Miejscowość ta także nazwana w Starym Testamencie „Bosra” (Jr 48, 24). Według Joz 20, 8 (por. Pwt 4, 43) miejscowość azyłowa (= miasto ucieczki). Lokalizacja prawdopodobna w 'Umm el-'Amad na północny wschód od Madeby, A. H. van Zyl, dz. cyt., 91n.
- „leżał ruiną” — por. Mi 3, 12, S. Segert, dz. cyt., 253.
- 28 „ponieważ Dibon mam pod sobą” = należy do mnie. Prawdopodobnie Dibon należał do dóbr królewskich Meszy, podobnie jak Jerozolima, miasto królewskie Dawida, KAI, s. 178.
- 30 „Beth-Diblathon” — w Starym Testamencie miejscowość ta nazwana jest Almon Diblatajim (Lb 33, 46) oraz Beth Diblatajim (Jr 48, 22; por. też Oz 1, 3). Lokalizacja prawdopodobna, w pobliżu Hirbet ed-Deleilat esz-Szerqije, na północ od Dibanu, A. H. van Zyl, dz. cyt., 86.
- „Beth Baal-Meon” — por. w. 9.
- „pasterzy” — tłumaczenie prawdopodobne.
- 31 „Hawronan” — por. Iz 15, 5; Jr 48, 3 i inne (= Choronajim). Miejscowość, do której się „schodzi w dół” (w. 32), identyfikuje się z Hirbet el-'Araq (grota) w pobliżu Sel en-Numeira, gdyż w wyrazie „Hawronan” mamy słówko *hr* = grota, por. KAI, s. 179. Hawronan zawiera też imię boga Horon, Hauran. A. H. van

Zyl, *dz. cyt.*, 64nn identyfikuje tę miejscowość z Hirbet ed-Dubab, w pobliżu Wadi el-Hesa. W każdym razie chodzi tutaj o południową część Moabu w pobliżu granicy z Edomem.

32/33/34 rekonstrukcja na podstawie poprzednich wierszy.

DIE STELE DES KÖNIGS MESCHA

Im Jahre 1868 fand der Missionar Klein in der Nähe von Diban eine Stele mit einer Inschrift in moabitischer Sprache. Ch. Clermont-Ganneau gelang es, davon einen Abklatsch zu machen, bevor die Stele von Beduinen zerstört wurde. Der Text konnte aus zwei großen und 18 kleineren Fragmenten teilweise wiederhergestellt werden. Die Stele und ihr Abklatsch befinden sich heute im Louvre zu Paris. Die Inschrift besteht aus 34 Zeilen in moabitischer Sprache — einer Sprache, die mit dem Hebräischen aufs engste verwandt ist. Im vorliegenden Artikel wird diese Inschrift ins Polnische übersetzt und mit einem Kommentar versehen.